

UNIVERSAL JOURNAL OF THEOLOGY

e-ISSN: 2548-0952

Cilt/Volume: 10, Sayı/Issue: 2, Yıl/Year: 2025 (Aralık/December)

FİRUZ BEY CAMİİ VE İLYAS BEY CAMİİ MUKARNASLARI

Muqarnases of Firuz Bey Mosque And Ilyas Bey Mosque

YASER DELLAL

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı ve Sanatları Anabilim Dalı

Dr. Faculty Member, Pamukkale University, Faculty of Theology, Department of Islamic History And Arts, Department of Turkish-Islamic Literature And Islamic Arts, Denizli/Türkiye

yasser-d@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0805-4698>

Makale Bilgisi – Article Information Makale Türü/Article Type: Araştırma

Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 31/10/2025

Kabul Tarihi/Date Accepted: 28/11/2025

Yayın Tarihi/Date Published: 31/12/2025

Atıf/Citation: Dellal, Yaser. "Firuz Bey Camii ve İlyas Bey Camii Mukarnasları". *Universal Journal of Theology* 10/2 (2025): Doi: 10.56108/ujte.1814469.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ujte>

Yaser DELLAL

Öz

Firuz Bey Camii ve İlyas Bey Camii'ndeki mimari süsleme unsurları, Menteşe Beyliği Dönemi süslemelerini temsil eden nitelikli örneklerdir. Bu süslemelerin başında mukarnaslar gelmektedir. Binaların nispeten küçük boyutlarına rağmen mukarnasların tüm mimari unsurlarda ve cephelerde zengin bir şekilde kullanıldığı görülür. Bu zenginlik sadece nicelik açısından değil aynı zamanda kompozisyonlar ve öğeleri açısından da geçerlidir. Bu kompozisyonlar ve öğelerin incelenmesi, analiz edilmesi ve karşılaştırılması yoluyla İznik Yeşil Cami, Bursa Yıldırım Bayezid Camii ve diğer Erken Osmanlı yapıları ile aralarındaki benzerlik ve farklılıkların izleri sürülebilir. Osmanlı Devleti'ne bağlılığın sadece idari ve askeri değil, aynı zamanda kültürel ve sanatsal olarak da devam ettirildiği izlenmektedir. Bu durum mukarnas süslemelerde açıkça izlenebilmektedir. Ayrıca her iki camide yer alan mukarnas süslemeler, diğer mimari ve süsleme unsurlarıyla birlikte sanatçının detaylardaki mükemmel simetriyi kırma yönündeki bilinçli çabasını ortaya koyarak, mükemmelliğin yalnızca Allah'a ait olduğu ilkesine dayanarak mekâna dini ve felsefi bir boyut kazandırmaktadır. Bu makalenin amacı, söz konusu iki yapının mukarnas düzenlemelerini biçim ve üslup açısından değerlendirerek Erken Osmanlı Dönemi ile olan sanatsal etkileşimi ortaya koymaktır. Yöntem olarak karşılaştırmalı analiz yaklaşımı benimsenmiş; yerinde yapılan gözlemler ve fotoğraf belgeleri üzerinden ayrıntılı bir süsleme çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Bu sayede, bölgesel üslup özelliklerinin Osmanlı merkezî üslubuyla ne ölçüde bütünleştiği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslam Sanatları Tarihi, Mukarnas, Mimari, Süsleme, Cami, Mukarnas Ögesi

Muqarnases of Firuz Bey Mosque And Ilyas Bey Mosque

Abstract

The architectural decoration elements in Firuz Bey Mosque and İlyas Bey Mosque are qualified examples representing the decorations of the Menteşe Principality period. Muqarnas are the most important of these decorations. Despite the relatively small size of the buildings, muqarnas were used richly in all architectural elements and facades. This richness is valid not only in terms of quantity but also in terms of compositions and elements. By examining, analyzing and comparing these compositions and elements, the similarities and differences between them and Iznik Green Mosque, Bursa Yıldırım Bayezid Mosque and other Early Ottoman structures can be traced. We see that loyalty to the Ottoman Empire was represented not only administratively and militarily, but also culturally and artistically. This is clearly evident in the muqarnas decorations. Furthermore, the muqarnas decorations in both mosques, along with the other architectural and decorative elements, reveal the artist's deliberate effort to break perfect symmetry in the details, thus imbuing the space with a religious and

---

* Bu makale 16-19 Ekim 2024 tarihli "28. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu" 'nda sunulan özet bildiri metninin genişletilmiş halidir.

philosophical dimension based on the principle that perfection belongs to God alone. The purpose of this article is to examine the muqarnas arrangements of these two structures from a formal and stylistic perspective, revealing their artistic interaction with the early Ottoman period. A comparative analysis approach was adopted, using on-site observations and photographic documentation to conduct a detailed analysis of ornamentation. This approach aims to reveal the extent to which regional stylistic features were integrated with the central Ottoman style.

Keywords: İslamic Arts History, Muqarnas, Architecture, Decoration, Mosque, Muqarnas Element

GİRİŞ

İslam mimarisi, geometrik bezemelerin gelişimi ve yaygın biçimde uygulanmasıyla dikkat çekmektedir. Bu süslemelerin başında yer alan mukarnas, zamanla bu alanda İslami sanat kimliğini şekillendiren önemli bir unsur haline gelmiştir. Esnek ve üç boyutlu kombinasyonları sayesinde mukarnas, düz yüzeylerde kullanılsa da asıl kullanımı geçiş unsurlarında olmuştur. Kubbe geçişleri, silmeler, sütun başlıkları ve kaideleri, kemer geçişleri (konsollar), sokak köşeleri vs. mimari geçiş öğelerinde sıkça tercih edilmiştir. Ayrıca pencere, kubbe, taçkapı, minare şerefesi ve friz-gibi diğer mimari unsurlarda da estetik ve işlevsel bir zenginlik sağladığı açıktır. Mukarnas, taş, tuğla, alçı, ahşap, çini vb. malzemelerden oluşturulmaktadır¹.

A. Ödekan mukarnası şu şekilde tanımlamaktadır: Mukarnas, prizmatik öğeleri (nişler) yan yana ve üst üste katmanlar halinde taşma efekti oluşturacak şekilde yerleştirilmesiyle ortaya çıkan, kullanıldığı mekânın işlevine ve estetik ihtiyaçlarına göre düzenlenen üç boyutlu bir İslam süsleme tekniğidir ² (Şekil. 1).

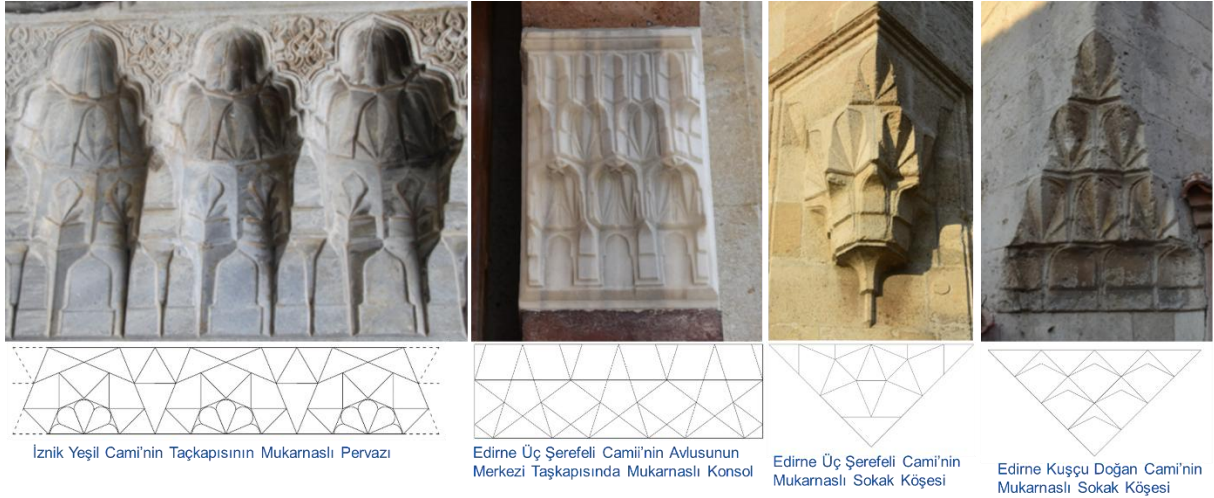
Erken Osmanlı Dönemi ile Anadolu'daki diğer beyliklere ait mukarnas örnekleri, Anadolu Selçuklu ile Klasik Osmanlı üslubu arasında bir devamlılık ve geçiş sürecini temsil etmektedir. Bu unsurlar, dönemin sanat anlayışını, yapısal tekniklerini ve dini-ruhani etkilerini bir araya getirerek, iki büyük medeniyetin mimari mirası arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermektedir. Dönemin mukarnas süslemeleri, cami, medrese, türbe, hamam vb. gibi yapılarda önemli bir unsur olmuştur.

1 Selçuk Mülâyim, "Mukarnas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2006), 31/126; Doris Behrens-Abouseif, "Mukarnas", *Encyclopaedia of Islam* (Leiden: Brill, 1993), VII/501; Andrew Petersen, *Dictionary of Islamic Architecture* (London, New York: Aga Khan Documentation Center at MIT, 1996), 206.

2 Ayla Ödekan, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri* (İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1977), 1,37; Ayla Ödekan, "Mukarnas", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* (İstanbul: YEM Kitabevi, 1997), 1306-1307.

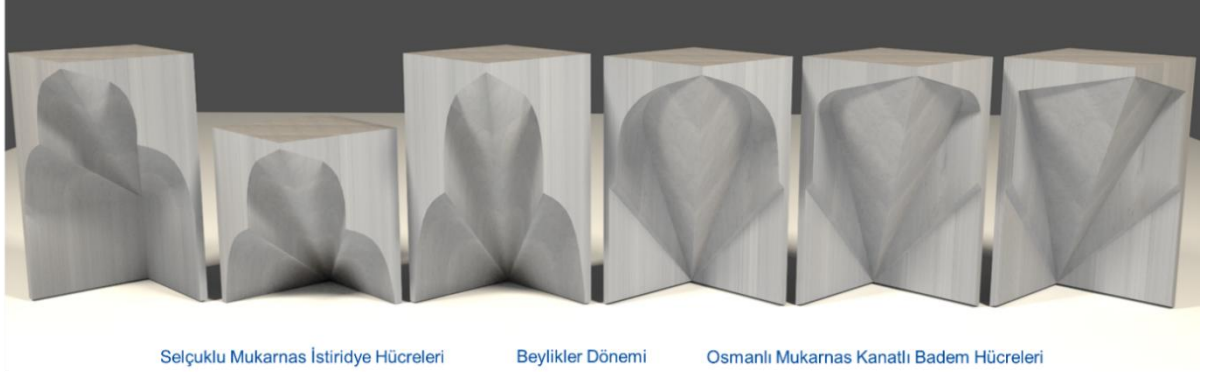
Anadolu genelinde, Selçuklu Dönemi'nden Beylikler Dönemi'ne ve Osmanlı Dönemi'nin tüm evrelerine kadar kavisli, düz ve eğimli mukarnas ögeleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Bu dönemler arasındaki en belirgin fark, Anadolu Selçuklu Dönemi'nde istiridye biçimindeki hücreleri yoğun bir şekilde kullanırken zamanla bademli hücrelerin kullanımı başlamıştır. Beylikler Dönemi'nde hem istiridye hücreler hem de kanatlı badem hücreleri kullanılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde ise kanatlı badem hücreleri daha yoğun bir şekilde kullanılmış (tipik Osmanlı mukarnası) ve bu dönemde mukarnas, tasarımda zirve noktasına ulaşmıştır (Şekil. 02). Bu dönüşüm sürecinde kavisli çizgilerin giderek kaybolduğu; yerini düz çizgilerin ve açılarının aldığı görülmektedir³.

Mukarnas, çeşitli kombinasyonlar halinde uygulanmıştır. Bunlar arasında en bilinen ve en sık tercih edilen türler, kademeli (petek), içe doğru radyal (kavsara), dışa doğru radyal ve yıldız şemalardır (Şekil. 01). Bu kombinasyonlar hem estetik açıdan zenginlik sunmaları hem de yapının mimari bütünlüğüne katkı sağlamaları nedeniyle İslam sanatında önemli bir yere sahiptir.

Şekil 1: Mukarnas Çeşitli Kombinasyonlar: İçe Doğru Radyal (Kavsara), Yıldız, Dışa Doğru Radyal, Kademeli (Petek).

3 Yasser Dallal - Bahattin Yaman, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, "Erken Osmanlı Mimarisinde Kullanılan Mukarnas Biçimleri (İznik, Bursa, Edirne)" 42 (2019), 78-79.

Şekil 2: İstiridye Mukarnas Hücreleri Kanatlı Badem Mukarnas Hücrelerine Gelişmesi⁴

1. Menteşeoğulları Beyliği'nde Mukarnas

Menteşeoğulları Beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflayıp dağılmasının ardından başlayan Anadolu Beylikleri Dönemi'nde, Güneybatı Anadolu'da kurulmuş önemli bir Türk beyliğidir. Yaklaşık olarak günümüzdeki Muğla ili sınırlarına denk gelen bir bölgede hüküm süren beylik, 13. yüzyılın ortalarından 15. yüzyılın başlarına kadar varlığını sürdürmüş, diğer Anadolu beylikleri gibi zamanla Osmanlı Devleti'nin hâkimiyeti altına girmiştir.⁵ Beyliğe ait mimari eserler başta Beçin, Milas ve Balat olmak üzere Muğla, Fethiye, Ula, Eskiçine, Yatağan ve Turgut'ta bulunmaktadır. Günümüze ulaşan en eski ve sağlam yapı, Şucâeddin Orhan Bey tarafından 1330 yılında inşa ettirilen Milas'taki Hacı İlyas Camii'dir ⁶.

Beyliğin son döneminde Osmanlı Devleti'ne tâbi olarak faaliyet gösterdiği süreçte inşa edilen Firuz Bey Camii ve İlyas Bey Camii, bu bağılık döneminin önemli mimari örnekleri arasında yer almaktadır. Her iki yapı da erken Osmanlı mimarisinin karakteristik özelliklerini yansıtırken, aynı zamanda Menteşeoğulları Beyliği'ne özgü sanatsal ve mimari etkileri barındırmaktadır ⁷. Özellikle zengin mukarnas detayları ile öne çıkan taş süslemeleri, bu eserlerin dönemin estetik anlayışını ve taş işçiliğindeki yüksek seviyeyi gözler önüne sermektedir. Bu yapılar yalnızca mimari anlamda birer

⁴ (Tüm görseller ve çizimler, aksi belirtilmedikçe yazar tarafından üretilmiştir.)

⁵ Erdoğan Merçil, "Menteşeoğulları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2004), 29/152-153.

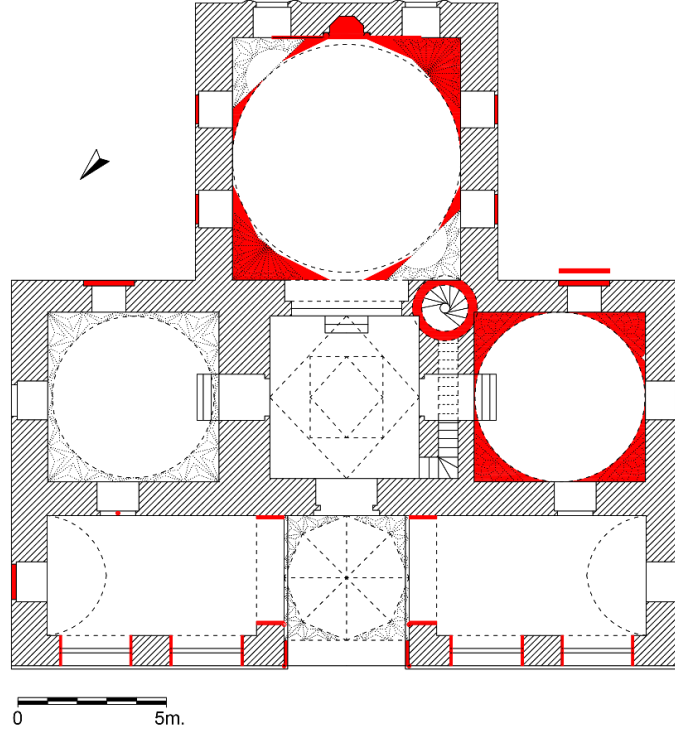
⁶ Enis Karakaya, "Menteşeoğulları/Mimari", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2004), 29/153.

⁷ Karakaya, "Menteşeoğulları/Mimari", 29/153.

geçiş dönemi ürünü değil, aynı zamanda kültürel ve sanatsal sürekliliğin belgeleridir.

1.1. Firuz Bey Camii Mukarnasları

Firuz Bey Camii ve Medresesi, Osmanlı'nın ilk fetih yıllarında (1390–1402) Yıldırım Bayezid zamanında, Menteşe Valisi Hoca Firuz tarafından Milas'ta inşa edilmiştir. Yapının kitabesine göre inşa tarihi 26 Safer 797 (21 Aralık 1394) olarak kaydedilmiştir ⁸. Plan şeması bakımından “zâviyeli camiler” grubunda yer alan ve ters T plan tipine sahip olan bu yapı, 14. yüzyıl Anadolu-Türk mimarisinin seçkin örneklerinden biridir. Cami, sosyal bir külliye anlayışıyla tasarlanmış olup, batı yönündeki avluya bitişik medrese odaları bu bütünleşik planlamayı somut biçimde yansıtmaktadır.

Şekil 3: Firuz Bey Camii'nin Planında Mukarnasın Pozisyonları (E.H.Ayverdi'den ⁹ sonra Y.Dellal).

8 Aynur Durukan, “Fîruz Bey Camii ve Medresesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 1996), 13/138.

9 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri* (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989), 1/515.

1.1.1. Mihrap Mukarnasları

Mihrabın kavsarası, sütüncülerinin başlıkları ve kaideleri ile çerçeve frizi, üç farklı yerde tipik Osmanlı mukarnasıyla süslenmiştir (Şekil. 4). Yarım ongenden mihrabın kavsarasını oluşturmak amacıyla beş katmanlı mukarnas kullanılmıştır. Üçüncü katmandaki mukarnas öğeleri sarkıtlar meydana getirmekte; bu sarkıtlar ise beş köşeli yıldız kabartmalarla son bulmaktadır. Kavsara, üst kısımda bir araya gelerek yarım dilimli kubbe bir görünüm oluşturan beş adet yuvarlak hücre ile tamamlanır (Şekil. 5, 6). Kavsara mukarnasının izdüşümüne bakıldığında, yıldız motifiyle bütünleşmiş içe doğru radyal bir plana sahip olduğu görülür (Şekil. 6, 8). Sütüncülerin başlıkları ve kaidelerinde mukarnaslar, benzerlik arz etmekte ve dört katmandan oluşmaktadır. Her ne kadar beş merkezden dışa doğru radyal bir dağılım sergileseler de bu dağılımda belirgin bir düzensizlik göze çarpmaktadır (Şekil. 7, 8). Çerçeve frizine gelince mukarnasları iki katmandan ibaret olduğu ve mihrabı dört bir yandan kuşatacak şekilde yerleştirildiği görülmektedir (Şekil. 5, 8). Malzeme olarak ise mermer kullanılmıştır.

Şekil 4: Firuz Bey Camii'nin Mihrabının Genel Görünümü.

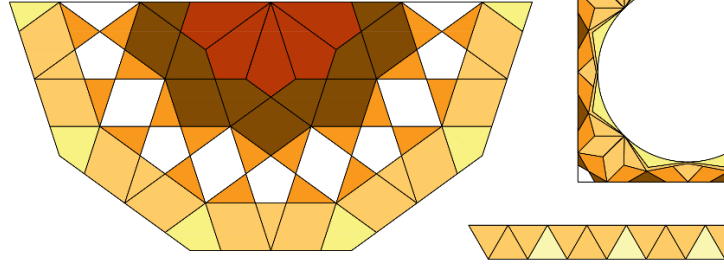
Şekil 5: Firuz Bey Camii'nin Mihrab kavsarasının Genel Görünümü

Şekil 6: Firuz Bey Camii'nin Mihrap Kavsarasının Alttan Görünümü (Ortofoto)

Şekil 7: Firuz Bey Camii'nin Mihrap Sütünce Başlığı

Şekil 8: Firuz Bey Camii'nin Mihrap Mukarnaslarının Çizimleri.

1.1.2. Ana Kubbe Geçişlerindeki Mukarnaslar

Kareden sekizgene geçişte köşe tromplarından yararlanılmış olup bunların ikisi çapraz eksende mukarnasla donatılmıştır. Üç katmandan oluşan mukarnas sıraları farklı tertiplerle düzenlenmiş olup eğimli ve kavisli formlar sergilemektedir. Tromp üst kısmı ise bir araya gelerek yarım dilimli kubbe bir görünüm oluşturan hücreler ile tamamlanır. Bu kısımlarda malzeme olarak alçı kullanılmış, yüzeyler ise sonradan boya ve kalemşi tekniğinde süslemeyle kaplanmıştır. Sekizgenden daireye geçişte yine mukarnaslar aracılığıyla, iki sıra halinde gerçekleştirilmiş ve aynı şekilde alçı malzeme üzerine boya ile kalemşi uygulanmıştır (Şekil. 9, 11, 13).

1.1.3. Zaviyenin Sağ Kanadında Kubbe Geçişlerindeki Mukarnaslar

Kareden sekizgene geçişte mukarnaslı tromplar kullanılmıştır. Dört katmandan oluşan mukarnas, içe doğru radyal bir düzenleme ile kurgulanmış olup kavisli ve tipik Osmanlı mukarnas biçimi sergilemektedir. Tromp üst kısmı ise bir araya gelerek yarım dilimli kubbe bir görünüm oluşturan hücreler ile tamamlanır. Sekizgenden daireye geçişte yine mukarnaslar aracılığıyla, iki sıra hâlinde gerçekleştirilmiştir. Bu bölümlerde malzeme olarak alçı kullanılmış, yüzeyler ise sonradan boya ve kalemşi süslemeyle kaplanmıştır (Şekil. 10, 12, 14).

Şekil 9: Firuz Bey Camii'nin Ana Kubbesinin Genel Görünümü.

Şekil 10: Firuz Bey Camii'nin Sağ Kanat Kubbesinin Genel Görünümü.

Şekil 11: Firuz Bey Camii'nin Ana Kubbesinin Tromp Geçiş Mukarnasının Genel Görünümü.

Şekil 12: Firuz Bey Camii'nin Sağ Kanat Kubbesinin Tromp Geçiş Mukarnasının Genel Görünümü.

Şekil 13: Firuz Bey Camii'nin Ana Kubbesinin Tromp Geçiş Mukarnasının Alttan Görünümü.

Şekil 14: Firuz Bey Camii'nin Sağ Kanat Kubbesinin Tromp Geçiş Mukarnasının Alttan Görünümü.

1.1.4. Taç Kapı Mukarnaları

Taç Kapı, üç katmanlı kavisli mukarnas biçimli öğelerden oluşan bir mermer friz ile çevrelenmiştir (Şekil. 15-17). Bu frizin dikkat çekici özelliği,

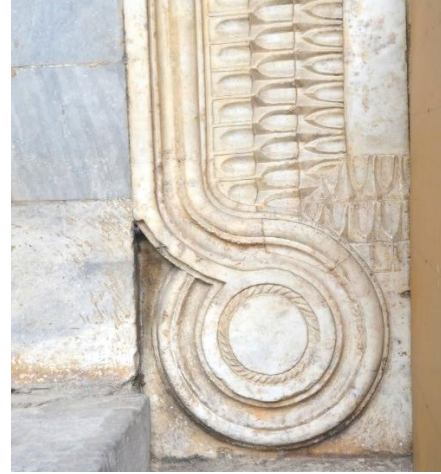
mukarnas ögelerinin düzenlenişine göre iki bölüme ayrılmasıdır. Sağ taraftaki ögeleri, ardışık kavsaralar (içe doğru radyal) bir düzen sergilerken sol taraftaki ögeler kademeli (petek) bir tertip göstermektedir. Bu farklılık özellikle kapının tepe noktasının ortasındaki, tek bir taş bloktan oyulmuş dönüş noktasında belirgin biçimde gözlenmekte olup, tasarımda simetriden bilinçli bir şekilde kaçınıldığını ortaya koymaktadır (Şekil. 16).

Şekil 15: Firuz Bey Camii'nin Taç Kapısının Genel Görünümü.

Şekil 16: Firuz Bey Camii'nin Taç Kapısının Mukarnas Detayı.

Şekil 17: Firuz Bey Camii'nin Taç Kapısının Mukarnas Detayı.

1.1.5. Son Cemaat Yerinde Kemerlerin Mukarnaslı Konsolları

Son Cemaat Yerinde yedi kemer bulunmakta olup bunlar mermer konsollara oturmaktadır. Kemerlerden altısı simetrik düzenlenmiş, konsolları ise üç katman halinde mukarnasla bezenmiştir. Bu mukarnasların bir kısmı kademeli (petek), diğerleri ise ardışık kavsaralar (içe doğru radyal) düzende tasarlanmış olup, ögeleri kavisli veya tipik Osmanlı mukarnas biçimi sergilemektedir (Şekil. 19, 20, 21). Orta ekseninde, taç kapı ile aynı doğrultuda yer alan yedinci kemer ise çifte konsoldan oluşarak farklı bir özellik göstermektedir. Bu kemerin üst konsolları, diğerlerinde olduğu gibi üç

katmanlı ve basit bir kalırken, alt konsolları beş katmanlı tipik Osmanlı mukarnasıyla donatılmıştır. Söz konusu mukarnaslar, ardışık kavsaralar şeklinde düzenlenmiş olup yüksek derecede simetri, zarafet ve işçilik ustalığı sergilemektedir. Ancak simetrinin bilinçli olarak kırıldığı da görülmektedir; zira karşılıklı iki konsolun mukarnasları benzer olsa da mukarnasların çevresinde yer alan süslemelerde farklılıklar mevcuttur (Şekil. 22, 23, 24). Kemer taşıyan payelerin iç köşelerinde sütünçeler yer almaktadır. Toplam dört adet sütünçenin başlıkları ve kaideleri, iki kademedan oluşan tipik Osmanlı mukarnaslarıyla bezenmiştir (Şekil. 25).

Şekil 18: Firuz Bey Camii'nin Son Cemaat Yeri Genel Görünümü.

Şekil 19: Firuz Bey Camii'nin Son Cemaat Yerindeki Bir Kemer Konsol Mukarnasının Genel Görünümü.

Şekil 20: Firuz Bey Camii'nin Son Cemaat Yerindeki Kemer Konsol Mukarnasının Genel Görünümü.

Şekil 21: Firuz Bey Camii'nin Son Cemaat Yerindeki Kemer Konsol Mukarnasının Genel Görünümü.

Şekil 22: Firuz Bey Camii'nin Cümle Kapısı Onundaki Kemerin Sol Konsol Mukarnasının Genel Görünümü.

Şekil 23: Firuz Bey Camii'nin Cümle Kapısı Onundaki Kemerin Sağ Konsol Mukarnasının Genel Görünümü.

Şekil 24: Firuz Bey Camii'nin Cümle Kapısı Onundaki Kemerin Sağ Konsol Mukarnasının Altın Görünümü.

Şekil 25: Firuz Bey Camii'nin Cümle Kapısı Onundaki Payeler Genel Görünümü.

1.1.6. Pencere Mukarnasları

Caminin bazı pencereleri mukarnaslarla bezenmiştir. Ancak bunların Bursa camilerinde görüldüğü gibi pencere pervazı şeklinde değil, pencerenin üst kısmında şeritler halinde uygulandığı dikkati çekmektedir. Bu kullanım biçimi, Anadolu ve Suriye'de Selçuklu, Eyyûbî ve Memlûk dönemlerinde

bilinen bir yöntemdir. Söz konusu mukarnas frizleri, bir örneği kavisli olmak üzere üç, dört ya da beş katmanlı tipik Osmanlı mukarnaslarıyla bezenmiştir. Bu mukarnaslar, tek bir kademeli (Petek) örnek dışında ardışık kavsaralar formunda düzenlenmiştir (Şekil. 26-38). Ayrıca son cemaat yerine açılan pencerelerden birinin üst kenarında, tipik Osmanlı mukarnası biçiminde aşağıya doğru sarkan bir süsleme unsuru da yer almaktadır. Malzeme olarak mermer kullanılmıştır (Şekil. 35).

Şekil 26: Firuz Bey Camii'nin Güneybatı Köşesinden Pencereleri.

Şekil 27: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere ve Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 28: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 29: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 30: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 31: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 32: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 33: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 34: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 35: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Sarkıtı.

Şekil 36: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 37: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

Şekil 38: Firuz Bey Camii'nden Bir Pencere Üzerindeki Mukarnas Frizi.

1.1.7. Minare Mukarnasları

Minare şerefesinin ağırlığını gövde duvarına aktarmak amacıyla dört katmanlı olarak inşa edilen mukarnas sıraları, petek biçimli bir görünüm sergileseler de dışa doğru radyal bir düzen içinde yerleştirilmiştir. Bu mukarnaslar tipik Osmanlı formlarını yansıtmaktadır; özellikle kanatlı badem hücreler öne çıkmaktadır. Malzeme olarak taş kullanılmıştır (Şekil. 39).

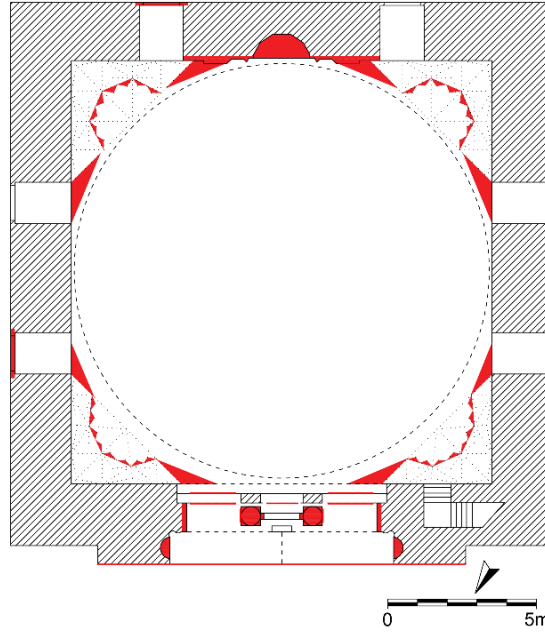

Şekil 39: Firuz Bey Camii'nin Minare Şerefesinin Mukarnası.

1.2. İlyas Bey Camii Mukarnasları

İlyas Bey Camii, Aydın iline bağlı Söke ilçesinin Balat köyünde, medrese, iki hamam ve imaretten oluşan bir külliye içinde yer almaktadır. Cami ile medrese ortak bir avlu etrafında konumlanmış, külliyedeki diğer yapılardan ise çevre duvarı ile ayrılmıştır. Giriş kapısı üzerindeki kitabeye göre yapı, Menteşeoğullarından Emir Şucâeddin İlyas Bey'in emriyle Zilkade 806 (Mayıs 1404) tarihinde inşa edilmeye başlanmıştır. Kare planlı caminin üzerini, çapı 14 metre olan tuğla bir kubbe örtmekte, kubbe ise dıştan iki kademeli sekizgen bir karnak üzerine oturmaktadır ¹⁰.

10 Aynur Durukan, "İlyas Bey Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV, 2000), 22/164.

Şekil 40: İlyas Bey Camii'nin Planında Mukarnasın Pozisyonları (Vakıflar Genel Müdürlüğü, Abide ve Yapı İşleri Dairesi Arşivi¹¹ sonra Y.Dellal).

1.2.1. Mihrap Mukarnasları

Mihrabın kavsarası, sütunçelerinin başlıkları ve kaideleri, iki mihrabiye ile çerçeve frizi, dört farklı yerde tipik Osmanlı mukarnasıyla süslenmiştir (Şekil. 41). Yarım onikigenden kavsara oluşturmak amacıyla dokuz katmanlı mukarnas kullanılmıştır. İkinci, dördüncü ve altıncı katmanlardaki mukarnas hücrelerinin tepe noktalarına kabara biçiminde dört, beş ve altı köşeli yıldızlar bulunmaktadır. Kavsara, üst kısımda bir araya gelerek yarım dilimli kubbe bir görünüm oluşturan on iki adet yuvarlak hücre ile tamamlanır. Tipik Osmanlı mukarnas öğelerinin yanı sıra, dilimli hücreler de yer almakta ve bunlar estetik bir uyum içerisinde dağıtılarak kavsara mukarnasına zenginlik kazandırmaktadır. Kavsara mukarnasının izdüşümüne bakıldığında, yıldız motifleriyle bütünleşmiş içe doğru radyal bir plana sahip olduğu görülmektedir. Derinliğin sınırlı tutulması amacıyla, radyal düzenleme formu bir miktar değiştirilmiştir (Şekil. 42, 43). Sütunçelerin başlıkları ve kaidelerinde mukarnaslar, benzerlik arz etmekte ve dört katmandan oluşmaktadır. Her ne kadar dışa doğru radyal bir dağılım sergileseler de bu dağılımda belirgin bir düzensizlik ve kalite eksikliği göze çarpmaktadır (Şekil. 44). Mihrabın iki yanında, derinliği fazla olmayan ve dekoratif amaçlı yerleştirilmiş iki

11 Aynur Durukan, *Balat, İlyas Bey Camii* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 1988), 29.

mihrabiye bulunmaktadır. Sağ taraftaki mihrabiye kavsara mukarnası altı katmanlı olarak düzenlenmiştir. Derinliğin sınırlı tutulması amacıyla, radyal düzenleme formu bir miktar değiştirilmiştir (Şekil. 46, 48). Her ne kadar sol taraftaki, sağdakine benzer biçimde altı katmandan oluşuyor görünse de gerçekte mukarnas frizi ile kavsaranın birleşiminden meydana gelmektedir (Şekil. 45, 47). Mihrabın üzerinde, 'إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ' ibaresini taşıyan bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabe, üç katmandan oluşan ve petek biçiminde tertiplenmiş mukarnaslı bir çerçeve ile kuşatılmıştır (Şekil. 49). Çerçeve frizi, mihrabı dört yönden kuşatmaktadır. Üst kenarda yer alan mukarnas üç katmandan oluşmuş ve yıldızlı bir düzende tertiplenmiştir (Şekil. 51, 52). Çerçevenin diğer kenarlarında ise mukarnas dört katmanlı olup, ardışık kavsaralar biçiminde düzenlenmiştir. Mihrap kavsarasında olduğu gibi dilimli hücreler de yer almaktadır (Şekil. 50, 51). Malzeme olarak mermer kullanılmıştır.

Şekil 41: İlyas Bey Camii'nin Mihrabının Genel Görünümü.

Şekil 42: İlyas Bey Camii'nin Mihrap Kavsarasının Genel Görünümü

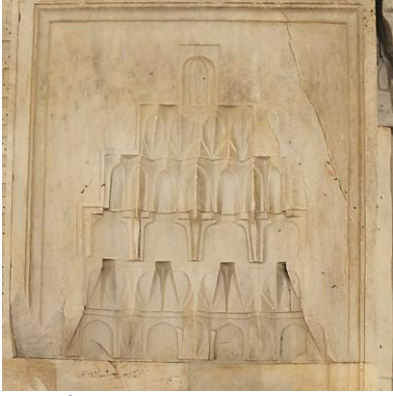
Şekil 43: İlyas Bey Camii'nin Mihrap Kavsarasının Alttan Görünümü (Ortofoto)

Şekil 44: İlyas Bey Camii'nin Mihrap Sütünçe Başlığı ve Kaidesi.

Şekil 46: İlyas Bey Camii'nde, Mihrabın Sağındaki Mihrabiye'nin Mukarnas Detayları.

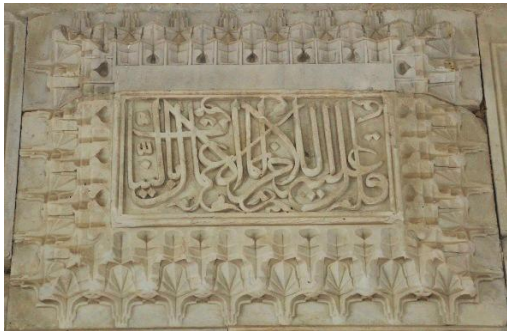
Şekil 45: İlyas Bey Camii'nde, Mihrabın Solundaki Mihrabiye'nin Mukarnas Detayları.

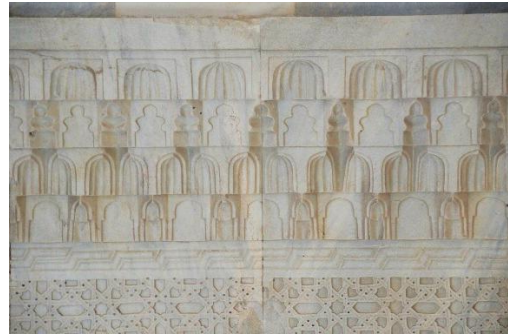
Şekil 47: İlyas Bey Camii'nde, Mihrabın Solundaki Mihrabiye'nin Mukarnas Alt Görünümü.

Şekil 48: İlyas Bey Camii'nde, Mihrabın Sağındaki Mihrabiye'nin Mukarnas Alt Görünümü.

Şekil 49: İlyas Bey Camii'nde, Mihrabın Üzerindeki Levhayı Çevreleyen Mukarnas Frizi.

Şekil 50: İlyas Bey Camii'nde, Mihrabı Çevreleyen Mukarnas Frizinin Detayları.

Şekil 51: İlyas Bey Camii'nde, Mihrabı Çevreleyen Mukarnas Frizinin Detayları.

Şekil 52: İlyas Bey Camii'nde, Mihrabı Çevreleyen Mukarnas Frizinin Alt Görünümü.

1.2.2. Kubbe Geçişlerindeki Mukarnas

Kareden sekizgene geçişte köşe tromplarından yararlanılmıştır. Her bir tromp üç bölümden oluşmakta olup, alt kısmı üçgenlerden, üst kısmı yarım dilimli kubbelerden, orta kısmı ise bir sıra mukarnas uygulamasından ibarettir. Daireye geçişi tamamlamak için iki sıra halinde sekiz adet mukarnas geçişi uygulanmıştır. Malzeme olarak alçı ile kaplanmış tuğla kullanılmıştır. Mukarnaslar her ne kadar tuğla üzerinde kavisli tipte görünse de bazı yerelerde alçıyla gerçekleştirilen restorasyondan anlaşıldığı üzere, gerçekte kanatlı badem hücrelerden oluşan tipik Osmanlı üslubuna ait oldukları değerlendirilmektedir (Şekil. 53-56).

Şekil 53: İlyas Bey Camii'nin Kubbesinin Tromp Geçişi Mukarnasının Genel Görünümü.

Şekil 54: İlyas Bey Camii'nin Kubbesinin Tromp Geçişi Mukarnasının Genel Görünümü.

*Şekil 55: İlyas Bey Camii'nin
Kubbesinin Tromp Geçişi
Mukarnasının Alttan Görünümü.*

*Şekil 56: İlyas Bey Camii'nin
Kubbesinin Tromp Geçişi
Mukarnasının Alttan Görünümü.*

1.2.3. Cümle Kapısının Mukarnasları

Cami girişi, geniş sivri kemerle çerçevelenmiş bir eyvan şeklindedir. Eyvanın iç cephesi üç açıklık içerir: İki yandaki açıklıklar pencereyken, ortadaki açıklık ana giriş kapısıdır. Ana girişin önünde, üç adet çift kemer destekleyen iki adet mermer sütun bulunmaktadır (Şekil. 57). Sütun başlıkları, kavisli, istiridye ve tipik Osmanlı mukarnas biçimli öğelerden oluşan dört katman halinde tasarlanmıştır. Sağ ve sol sütun başlıklarında kullanılan mukarnas düzeni aynı olsa da öğeleri birbirinden farklılık göstermektedir. Mukarnas kombinasyonu, beş merkezden dışa doğru radyal bir dağılım sergilemekte ve her bir başlığın dört köşesinde mukarnaslı sarkıtlar yer almaktadır. Başlıkların alt kısmında görülen deliklerin ise, daha önce mevcut olan kabartmalara veya sarkıt unsurlarına ait bağlantı yerlerini işaret ettiği düşünülmektedir (Şekil. 58-61). Sütun kaidelerinde ise yalnızca köşe kısımlarında iki sıra mukarnas uygulaması görülmektedir (Şekil. 62).

Mermer çift kemer konsolları giriş cephesinde simetrik bir düzen göstermektedir. Bunların ikisi hariç tümü, basit iki ya da üç sıralı mukarnasa sahiptir (Şekil. 64, 65). İstisnai örneklerden sol taraftaki konsol, dört katmandan oluşan, üç merkezden içe doğru radyal dağılım sergileyen ve dilimli hücreleriyle zenginleştirilmiş tipik Osmanlı mukarnas unsurlarından meydana gelen geniş bir kavsara biçimindedir (Şekil. 66, 68). Sağ taraftaki konsol ise yine geniş bir kavsara formu sergilemekte olup, dört katmanlı ve petek düzenini andıran tipik Osmanlı mukarnas unsurlarından meydana gelmektedir (Şekil. 67, 69).

Cümle kapısının eyvanı iki yanında iki mermer mihrabiye bulunmaktadır. Yarım onikigenden kavsara oluşturmak amacıyla üç katmanlı tipik Osmanlı mukarnas öğeleri kullanılmıştır. Kavsara, üst kısımda deniz kabuğu benzeri yarım dilimli kubbe ile tamamlanmıştır (Şekil. 70-73). Mukarnas kombinasyonu, her ne kadar içe doğru radyal bir dağılım sergilemekte olsa bile aynı zaman da petek düzenini sahiptir. Her iki mihrabiye kavsarası genel düzen bakımından birbirine büyük ölçüde benzese de mukarnas detayları incelendiğinde öğelerde ve yarım dilimli kubbe formlarında bazı farklılıklar dikkat çekmektedir. Sağ taraftaki daha yuvarlak hatlı dilimlere sahipken, sol taraftaki mihrap keskin hatlı dilimleriyle öne çıkmaktadır. Cümle Kapısı cephesinin üst bölümü, kavisli bir form oluşturan

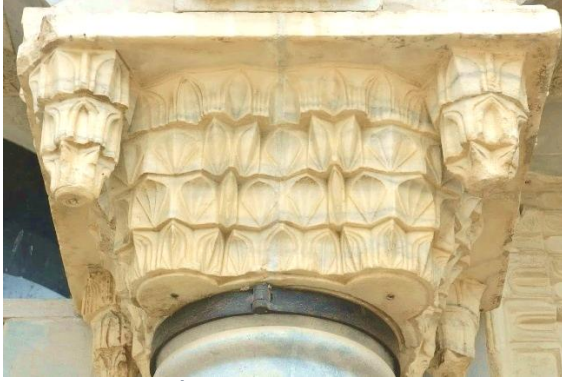
tek sıra mukarnas ögelerinden meydana gelen bir çerçeve ile kuşatılmıştır (Şekil. 63). Bunun yanı sıra, giriş cephesinde mukarnas pervazlarla çevrelenmiş pencereler yer almaktadır.

Şekil 57: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Genel Görünümü

Şekil 58: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sağ Sütun Başlığındaki Mukarnaslar.

Şekil 59: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sol Sütun Başlığındaki Mukarnas Detayı.

Şekil 60: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sağ Sütun Başlığındaki Mukarnas Detayı.

Şekil 61: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sol Sütun Başlığındaki Mukarnas Alt Görünümü.

Şekil 62: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sağ Sütun Kaidesindeki Mukarnas Detayı.

Şekil 63: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapı Eyvanını Çevreleyen Mukarnas Frizinin Detayları.

Şekil 64: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sol Taraftaki Çifte Kemerin Genel Görünümü

Şekil 65: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Çifte Kemerin Mukarnasları

Şekil 66: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sol Taraftaki Çifte Kemerin Konsol Mukarnasının Detayları

Şekil 67: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sağ Taraftaki Çifte Kemerin Konsol Mukarnasının Detayları

Şekil 68: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sol Taraftaki Çifte Kemerin Konsol Mukarnasının Alt Görünümü

Şekil 69: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapısının Sağ Taraftaki Çifte Kemerin Konsol Mukarnasının Alt Görünümü

Şekil 70: İlyas Bey Camii'nde, Cümle Kapısının Solundaki Mihrabiye'nin Mukarnas Detayları.

Şekil 71: İlyas Bey Camii'nde, Cümle Kapısının Sağındaki Mihrabiye'nin Mukarnas Detayları.

Şekil 72: İlyas Bey Camii'nde, Cümle Kapısının Solundaki Mihrabiye'nin Mukarnas Alt Görünümü.

Şekil 73: İlyas Bey Camii'nde, Cümle Kapısının Sağındaki Mihrabiye'nin Mukarnas Alt Görünümü.

Pencere Mukarnasları: Caminin bazı pencereleri mukarnaslarla bezenmiştir. Bunların Bursa camilerinde görüldüğü gibi pencere pervazı şeklindedir. Söz konusu mukarnas pervazları, bir, iki ya da üç katmanlı olup, eğimli, kavisli veya tipik Osmanlı mukarnas formlarını yansıtmaktadır. Düzenlemelerde çoğunlukla kademeli (petek) tertip tercih edilmiş, bazı örneklerde ise ardışık kavsaralar düzeni uygulanmıştır. Malzeme olarak taş ve mermer kullanılması, bezemelere hem sağlamlık hem de görsel zenginlik kazandırmıştır (Şekil. 76-84).

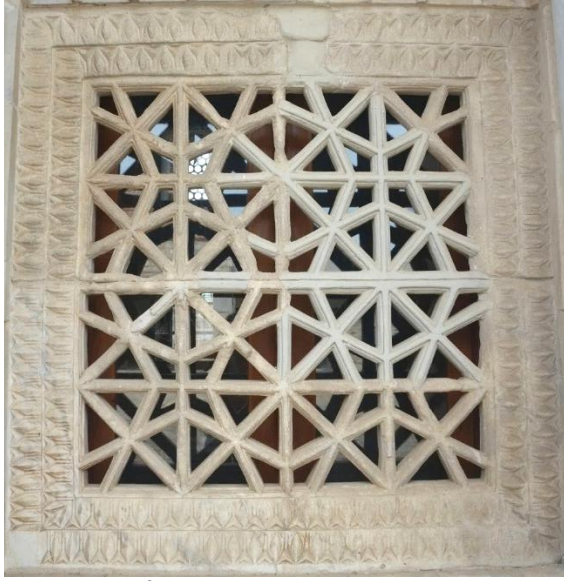
Cümle kapı eyvanının iç kısmındaki iki pencerenin arka tarafında, her pencerenin üstünde iki sıra mukarnastan oluşan birer friz bulunmaktadır. Ayrıca, bu mukarnasların üslup bakımından farklılık gösterdiği dikkat çekmektedir; bunlardan biri kavisli formda iken, diğeri tipik Osmanlı öğelerinden oluşmaktadır (Şekil. 74, 75).

Şekil 74: İlyas Bey Camii'nin İç Cephesindeki Cümle Kapı Eyvanının Sol Penceresinin Üzerindeki Mukarnas Detayları

Şekil 75: İlyas Bey Camii'nin İç Cephesindeki Cümle Kapı Eyvanının Sağ Penceresinin Üzerindeki Mukarnas Detayları

Şekil 76: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapı Eyvanının Sol Penceresinin Mukarnaslı Pervaz Detayları

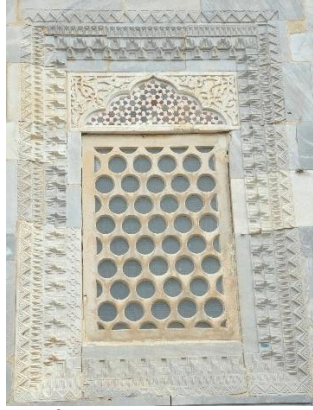
Şekil 77: İlyas Bey Camii'nin Cümle Kapı Eyvanının Sağ Penceresinin Mukarnaslı Pervaz Detayları

Şekil 78: İlyas Bey Camii'nin Giriş Kapı Üstündeki Mukarnaslı Pencere Pervazının Detayları

Şekil 79: İlyas Bey Camii'nin Doğu Cephesindeki Mukarnas Pervazlı Pencerenin Genel Görünümü.

Şekil 81: İlyas Bey Camii'nin Güney Cephesindeki Mukarnas Pervazlı Pencerenin Genel Görünümü.

Şekil 83: İlyas Bey Camii'nin Batı Cephesindeki Mukarnas Pervazlı Pencerenin Genel Görünümü.

Şekil 80: İlyas Bey Camii'nin Doğu Cephesindeki Mukarnas Pervazlı Pencerenin Detaylı Görünümü.

Şekil 82: İlyas Bey Camii'nin Güney Cephesindeki Mukarnas Pervazlı Pencerenin Detaylı Görünümü.

Şekil 84: İlyas Bey Camii'nin Batı Cephesindeki Mukarnas Pervazlı Pencerenin Detaylı Görünümü.

2. Karşılaştırma ve Değerlendirme

Milas Firuz Bey ile Balat İlyas Bey camilerinin mukarnas süslemelerinin analizi ve bunların birbirleriyle ve erken Osmanlı Dönemi örnekleriyle karşılaştırılması neticesinde, özellikle İlyas Bey Camii'nde bir işçilik farklılığı belirmektedir. Camide son derece incelikle işlenmiş mukarnasların yanı sıra daha sade örnekler de yer almaktadır. Bu durum, farklı düzeydeki ustaların katkısına, inşaatın hızla tamamlanabilme amacına veya ekonomik imkanların değişkenlik göstermesine bağlanabilir. Ancak farklı bir açıdan değerlendirildiğinde; bu kalite farkının ardında felsefî-dinî bir boyutun var olabileceği kanaatini taşımaktayız düşünülmektedir. Öyle ki anlatımda, mutlak kemâlden bilinçli bir şekilde kaçınma anlayışı olmalıdır; zira mutlak kemâl yalnızca Allah'a mahsustur. Bu varsayımı destekleyen bir başka unsur, ayrıntılarda gözlenen bilinçli simetri bozumudur. Her ne kadar camilerin genel düzeni bütünüyle dengeli ve simetrik bir görünüm sunsa da ayrıntılara bakıldığında ufak farklılıklar göze çarpar. Mukarnaslarda bu farklılıkları hücre biçimleri, tasarımlar ve ekli süslemeler düzeyinde buluyoruz. En dikkat çekici örnek, Firuz Bey Camii cümle kapısındaki mukarnas frizidir. Burada, tek bir taş bloğu içinde mukarnas kurgusu aniden kavsara düzeninden petek düzenine dönüşmekte, üstelik bu geçiş uyumlu bir biçimde gerçekleştirilmektedir (Şekil. 15, 16). Diğer örnekler olarak, İlyas Bey Camii'nin cümle kapısında mukarnaslı kemer konsollarında diziliş farkı (Şekil. 66-69) ile Firuz Bey Camii'nin cümle kapısı önündeki kemer mukarnasına eşlik eden süslemelerdeki (Şekil. 22, 23) farklılıklar gösterilebilir. Bu durumun tesadüf ya da ustaların maharet farkıyla açıklanamayacağı, bilakis bilinçli bir tercih olduğu açıktır.

2.1. Kullanılan Mukarnas Biçimleri

Her iki caminin Osmanlı Devleti'ne tebaiyet döneminde inşa edildiği dikkate alındığında, mukarnas bezemelerinin hem erken dönem Osmanlı üsluplarıyla hem de önceki Selçuklu mirasıyla karşılaştırmalı olarak incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, söz konusu yapılarda kullanılan mukarnas biçimlerinin Osmanlı dönemine özgü unsurlarla ne ölçüde örtüştüğü, aynı zamanda Selçuklu geleneğinin izlerini taşıyıp taşımadığı veya başka etkilerin (örneğin Memlûk ya da Eyyûbî) görülüp görülmediği araştırmaya değer bir husustur.

Erken Osmanlı Dönemi'nde kullanılan mukarnas biçimleri çeşitlilik göstermekte olup başlıca dört grupta değerlendirilmektedir: düz, eğimli,

kavisli ve tipik Osmanlı¹². Bu dönem içinde özellikle tipik Osmanlı mukarnası baskın bir konuma sahiptir. Bu tasarım, el-Kaşı'nın tanımladığı kavisli mukarnas¹³ hücrelerinin ve Selçuklu Dönemi istiridye biçimli hücrelerinin bir modifikasyonuna dayandığına düşünülmektedir¹⁴. Bu gelişim sürecinin sonucu kanatlı badem hücresi ya da kısaca badem hücresi¹⁵ olarak bilinen yeni bir tip ortaya çıkmıştır. Söz konusu dönüşüm süreci, Selçuklu döneminin sonlarından itibaren Beylikler çağı boyunca devam etmiş ve nihayet Osmanlı döneminde olgunluk kazanarak sonlanmıştır. Yeni gelişen bu hücre formunda, duvar ile tavan arasındaki eğimli çizgiye (kademe) uygun olarak özel gruplar hâlinde ögeler ve ara ögeler tasarlanmıştır. Ayrıca katmanlar arasındaki boşlukları doldurmak amacıyla dekoratif unsurlar eklenmiştir. Bu bağlamda, kabartmalar, sarkıtlar ve püsküller şeklinde dört, beş ve altı köşeli yıldızlar, burmalı top biçimleri ve çiçek motifleri yaygın biçimde kullanılmıştır¹⁶.

Söz konusu camilerin mukarnas detaylarının incelenmesi neticesinde, düz mukarnas unsurlarının tamamen yok olduğu, eğimli ve istiridye mukarnasların ise yok denecek kadar azaldığı; buna karşılık, tipik Osmanlı mukarnaslarıyla birlikte kavisli mukarnas biçimlerinin baskın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca dilimli hücrelerin kullanımı, ~~dikkat çekmekte olup~~ mukarnasa belirgin bir zenginlik kazandırmaktadır.

Erken Osmanlı mimarisinin bazı örneklerinde (örneğin Bursa Ulu Camii ve Bursa Hüdavendigâr Camii gibi) görüldüğü üzere, genellikle tuğladan inşa edilen minarelerin şerefelerinde kullanılan düz mukarnas unsurlarının her iki camide de bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, Firuz Bey Camii'nin minare şerefesinin kanatlı badem hücrelerinden oluşan taş malzemeye inşa edilmiş olmasıyla açıklanabilir. Öte yandan, İlyas Bey Camii'nin minaresi günümüze ulaşmamış olduğundan, özgün formu hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Eğimli mukarnasın durumu ise farklıdır. Nadir olarak gözlenen bu örneklerin, gerçekte kavisli mukarnas ögeleri olduğu, ancak farklı işçilik kalitesinden ötürü eğimli mukarnas biçimi algısı yarattığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, tipolojik açıdan değerlendirildiğinde her iki camide de bu gruba ait özgün örneklerin az bulunduğu sonucuna varılabilir.

12 Dallal - Yaman, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 79.

13 Gıyaseddin El-Kâşî, *مفتاح الحساب*, IO Islamic 1039, ff 15v-122r, 83b.

14 Dallal - Yaman, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 79.

15 Mehmet Top, *Erken Dönem Osmanlı Mihrablari (XIV-XV. Yüzyıl)* (Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, ts.), 85; Hudai Sırrı Senalp, *The Evolution of Ottoman Muqarnas* (London: University of London, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 41.

16 Dallal - Yaman, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 78-79.

Kavisli mukarnas, tipik Osmanlı mukarnas biçimleriyle aynı kompozisyon içerisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu olgu, özellikle İlyas Camii'nin pencere pervazları ve sütun başlıklarında açıkça gözlenmektedir. Ayrıca kavisli mukarnas, kubbe ve kemer geçişlerinde daha yoğun ve belirgin bir kullanım kazanmıştır. Erken Osmanlı döneminin yapılarında ise genellikle tipik Osmanlı mukarnasları tek başına kullanılmakta ama yine de kavisli mukarnaslar aynı yapıda bulunsa da çoğunlukla birbirinden bağımsız kullanılmış, aynı düzenleme içinde böylesi bir bütünleşmeye nadiren rastlanmıştır.

Mukarnaslarda istiridye biçimli hücrelerin iki farklı türü ayırt edilmektedir. Bunlardan ilki, aşağıdan yukarıya doğru ışınsal bir biçimde açılan hücrelerdir. Bu tipin, Selçuklu ve Memlûk dönemine ait "istiridye hücresi"nin kökenini oluşturduğu düşünülmektedir. Bu örneğe İlyas Camii'nin sütun başlıklarındaki mukarnasta rastlanmaktadır (Şekil. 59, 60). İkinci tür ise, yukarıdan aşağıya doğru ışınsal bir yayılım gösteren ve boyuna yivlerle ya da yarım dilimli kubbeyi andıran biçiminde şekillenen hücrelerdir. Bu tür genellikle, farklı mukarnas düzenlemelerinde kavsaraların tepe noktalarında görülmektedir (Şekil. 5, 6, 22, 23).

İlyas Bey Camii'nde dikkat çeken özgün bir unsur ise, söz konusu boyuna yivli hücrelerin yalnızca kavsara tepe noktalarında değil, mukarnas kompozisyonunun içinde dağılmış şekilde de kullanılmış olmasıdır (Şekil. 51, 53, 66). Bu tür bir uygulama, Eyyubî, Selçuklu ve Memlûk dönemlerinde yaygın biçimde görülmekle birlikte, Osmanlı mimarisinde oldukça nadirdir. Nitekim tüm örneklerinde bu hücreler başlı başına bir mukarnas kompozisyonu oluşturmaz; daha ziyade bezeme ögesi olarak yer almakta, mukarnasın görsel zenginliğini ve plastisitesini artıran ikincil unsurlar işlevi görmektedir.

Mukarnaslarda kullanılan kombinasyonlar açısından bakıldığında, kademeli (petek), radyal (dışa veya içe doğru), yıldız şemalar öne çıkmaktadır. Bazı durumlarda ise bu farklı kombinasyonların bir arada kullanıldığı karma tipler de görülmektedir. Özellikle içe veya dışa yönelen radyal düzenlemeler, çoğu kez kademeli görünümle bütünleşerek tipik bir karakter kazanmıştır. Bu husus, Firuz Bey Camii minaresinde ve İlyas Bey Camii cümle kapısının mihrabiye nişlerinde (Şekil. 70-73) açık bir biçimde gözlemlenmektedir.

2.2. Mukarnasın Kullanıldığı Alanlar

Her iki camide de mukarnasların kullanım alanları, erken Osmanlı Dönemi mimarisinde görülen uygulamalardan kayda değer ölçüde farklılık göstermemektedir. Mukarnaslar esas olarak mihrap kavsarasında ve onu

çevreleyen frizlerde, ayrıca sütun/sütünçe başlıkları ve kaidelerinde, kubbeye geçişlerinde, kemer konsollarında, kapı ve pencere pervazlarında ve minare şerefelerinde yoğunlaşmaktadır.

Bununla birlikte, Firuz Bey Camii'nin pencerelerinde dikkat çeken husus, mukarnaslı pervazının bütünüyle uygulanmaması; süslemenin yalnızca pencerenin üst kenarında yer alan bir mukarnas frizi ile sınırlı kalmasıdır (Şekil. 26-38). Bu tür uygulama anlayışı, erken Osmanlı döneminde yaygın olmamakla birlikte, özellikle Güney Anadolu, Suriye ve Mısır'daki Memlûk yapılarında sıkça rastlanan karakteristik bir uygulamadır. Nitekim Halep'teki Tavaşî Camii 1372 ile Sarûrî (el-Bayâda) Camii 1378, Kahire'deki el-Ezher Camii 970 (Fatîmî - Memlûk) ve Emîr Ahmed Muhmindâr Camii 1324 bu yaklaşımın önde gelen örnekleri arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, Firuz Bey Camii'nde gözlenen bu özellik, münferit bir istisna değil, aksine Memlûk mimari ve tezyinî geleneğinin güçlü etkisini sürdüren bir uygulama olarak değerlendirilmelidir.

2.3. Mukarnasın İşlendiği Malzemeler

Mermerin ana yapı malzemesi olarak kullanıldığı ve buna bağlı olarak süslemelerin büyük çoğunluğunun, mukarnaslar dâhil, mermer üzerine işlendiği görülmektedir. Ancak kubbeye geçişlerinde kullanılan mukarnaslar farklı bir uygulama sergiler; bu kısımlar tuğladan inşa edilip alçı ile kaplanmıştır. Bunun nedeni, tuğla ve alçının aynı zamanda dönemin yaygın örtü malzemeleri olmasıdır. Bu uygulamalar erken Osmanlı mimarisinde oldukça sık rastlanan bir durumdur ve Bursa'daki Yıldırım Bayezid Camii ile İznik Yeşil Camii gibi örneklerde de açıkça gözlemlenmektedir.

Bununla birlikte, Fîrûz Camii'nin taş malzemeden inşa edilmiş minaresi dikkat çekicidir. Dolayısıyla minarenin şerefe mukarnaslarının da taş üzerine işlenmiş olması, erken Osmanlı döneminde nadir görülen bir özelliktir. Zira bu dönemde minareler çoğunlukla tuğla malzemeden yapılmaktaydı. Nitekim İlyas Camii'nin minaresi de tuğladan inşa edilmiştir ve büyük olasılıkla şerefe kısmı mukarnaslarla bezenmişti. Taş malzemenin minare inşasında ve özellikle süsleme unsurlarında kullanımı, Güney Anadolu, Suriye ve Mısır'da köklü bir mimari gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Öte yandan, Osmanlı mimarisinde mukarnas yapımında sıkça kullanılan çini malzemesi ile Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemi mimarisinde yaygın olarak görülen ahşap malzeme, her iki camide de tamamen yoktur. Bu durum, söz konusu dönemin genel süsleme anlayışıyla karşılaştırıldığında dikkat çekici bir istisna teşkil etmektedir.

SONUÇ

Firuz Bey Camii ile İlyas Bey Camii'nde yer alan mukarnasların incelenmesi, bu iki yapının yalnızca Beylikler Dönemi'ne ait mimari örnekler olmadığını, aynı zamanda Selçuklu mirası ile erken Osmanlı üslubu arasında önemli bir geçiş halkasını temsil ettiğini ortaya koymaktadır. Mukarnas öğelerinin biçimsel, tipolojik ve kompozisyonel açıdan değerlendirilmesi, geleneğin korunması ile yenilik arayışının dengeli bir biçimde bir araya getirildiğini göstermektedir. Ustalar, Selçuklu dönemine özgü istiridye ve dilimli hücre biçimlerini belirli ölçüde korurken, Osmanlı'ya özgü kanatlı badem hücrelerini ve kademeli düzenlemeleri benimsemişlerdir.

Bu bağlamda, her iki camide görülen tipik Osmanlı mukarnas biçimlerinin baskın kullanımı, yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda Osmanlı hâkimiyetinin sembolik bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla, bu da mimari süsleme sanatının, dönemin ideolojik ve kültürel temsil araçlarından biri hâline geldiğini ortaya koymaktadır.

İki camideki mukarnasların işçilik ve uygulama düzeylerindeki farklılıklar, yalnızca zanaatkârların yetenek farkıyla açıklanamayacak ölçüde anlamlıdır. Bu çeşitlilik, İslâm estetiğinde önemli bir yere sahip olan bilinçli eksiklik anlayışıyla da ilişkilendirilebilir. Mutlak kemâlin yalnızca Allah'a ait olduğu düşüncesinden hareketle, sanatçının bilinçli olarak kusursuzluktan uzak durması, estetik tevazunun ve insanın sınırlılığının bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Böylece, mukarnaslardaki çeşitlilik ve asimetrik detaylar, sadece biçimsel değil, aynı zamanda felsefi bir anlam taşımaktadır.

Malzeme ve süsleme özellikleri bakımından yapılan değerlendirme, her iki yapının da yalnızca yerel bir geleneğin ürünü olmadığını, aksine geniş bir kültürel etkileşim alanına dâhil olduğunu ortaya koymaktadır. Plan anlayışı ve bezeme düzenlemeleri, Bursa ve İznik gibi erken Osmanlı merkezlerinin sanat anlayışıyla yakın ilişki içindedir. Buna karşılık, taştan minare ve mukarnas farklı kullanım yeri ve formları tercih edilmesi, Mısır ve Suriye'de gelişen Memlûk mimarisiyle belirgin paralellikler göstermektedir. Bu bakımdan, Firuz Bey ve İlyas Bey camilerinin mukarnasları, yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda bir kültürel sürekliliğin ve dönüşümün belgeleridir.

Sonuç olarak, söz konusu mukarnaslar Anadolu İslam mimarisinde taş süsleme sanatının ulaştığı olgunluk düzeyini göstermektedir. Teknik ustalıklarla felsefi derinliğin birleştiği bu örnekler, mimari süslemenin sadece görsel değil, aynı zamanda manevî bir anlam taşıdığını kanıtlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989.
- Behrens-Abouseif, Doris. "Mukarnas". *Encyclopaedia of Islam*. VII/501-506. Leiden: Brill, 1993.
- Dallal, Yasser - Yaman, Bahattin. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. "Erken Osmanlı Mimarisinde Kullanılan Mukarnas Biçimleri (İznik, Bursa, Edirne)" 42 (2019), 75-91.
- Durukan, Aynur. *Balat, İlyas Bey Camii*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları, 1988.
- Durukan, Aynur. "Fîruz Bey Camii ve Medresesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/138-140. Ankara: TDV, 1996.
- Durukan, Aynur. "İlyas Bey Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/164-166. Ankara: TDV, 2000.
- El-Kâşî, Gıyaseddin. *مفتاح الحساب* IO Islamic 1039, ff 15v-122r.
- Karakaya, Enis. "Menteşeoğulları/Mimari". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/153-155. Ankara: TDV, 2004.
- Merçil, Erdoğan. "Menteşeoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/152-153. Ankara: TDV, 2004.
- Mülâyim, Selçuk. "Mukarnas". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/126-128. Ankara: TDV, 2006.
- Ödekan, Ayla. "Mukarnas". *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*. 1306-1307. İstanbul: YEM Kitabevi, 1997.
- Ödekan, Ayla. *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 1977.
- Petersen, Andrew. *Dictionary of Islamic Architecture*. London, New York: Aga Khan Documentation Center at MIT, 1996.
- Senalp, Hudai Sırrı. *The Evolution of Ottoman Muqarnas*. London: University of London, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Top, Mehmet. *Erken Dönem Osmanlı Mihrabları (XIV-XV. Yüzyıl)*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Doktora Tezi, ts.